

Isidora FÜRST*

ПОВРАТАК ВЕЛИКОМ КОДЕКСУ

Сима Аврамовић, *Рано грчко право и Гортински законик*,
Универзитет у Београду – Правни факултет,
Београд 2020, 338.

Професор др Сима Аврамовић, аутор књиге „Рано грчко право и Гортински законик”, редовни је професор Правног факултета Универзитета у Београду. Генерацијама студената држао је наставу из предмета Упоредна правна традиција, Општа правна историја и Реторика, поред којих и испите из Латинског језика. Предавач је по позиву на престижним универзитетима и учесник на многим међународним научним скуповима; аутор је многобројних књига, уџбеника и научних радова. Током свог вишедеценијског научног и академског рада, професор Аврамовић се посебно посветио изучавању старог грчког права, историје и културе, због чега га најшири научни кругови препознају као великана антике. Проф. др Сима Аврамовић био је декан Правног факултета Универзитета у Београду у два мандата.

У основи овог капиталног дела јесте рано грчко право и Гортински законик, међутим, предметним истраживањем не исцрпљује се у потпуности сврха рада. Смисао ове књиге је, такође, стручна и лична провера резултата научноистраживачких теза постављених у магистарском раду под називом „Рано грчко право и Гортински законик”, одбрањеног од стране аутора 1977. године. Деценије које су уследиле показале су да су тадашње тезе професора Аврамовића успешно из-

* Аутор је студент основних студија Правног факултета Универзитета у Београду, isidora.first@gmail.com

држале тест времена и нових научних сазнања, те добиле научну верификацију од светског значаја у каснијим радовима аутора и делима савременика. Захваљујући дубокој личној повезаности аутора са материјом и због тога што је првобитно научно истраживање сагледано са временске дистанце, организација и структура ове књиге садрже и обележја савременог романа. Концепција овог дела је крајње специфична јер је свако поглавље изворног магистарског рада праћено по једним додатним одељком посвећеним развоју конкретне научне проблематике у међувремену. Тако књига почиње поглављем „Увод пре увода” а завршава се поглављем „Крај после краја”, чији наслови нису једноставно стилско дотеривање и означавање одељака, већ суштинско усмеравање читаоца. Препорука аутора читаоцу да књигу започне читањем изворног текста Гортинског законика, те настави са правном анализом законика интегрално или по институтима, поставља читаоца у улогу активног учесника у једном несвакидашњем начину разматрања научног рада.

У „Уводу пре увода” професор Аврамовић најпре прави паралелу између две најстарије европске кодификације – Гортинског законика и Закона дванаест таблица. Обе кодификације су, судећи по легендама и наративним изворима, настале у V веку п.н.е. Такође, обе кодификације имају 12 целина (колумни), допуњене су са по две накнадне целине, обухватају скоро све правне области које су биле регулисане у том периоду (судски поступак, кривично, статусно, брачно, породично, наследно и облигационо право) и теже законском ограничавању самопомоћи. Сличности између античких грчких и римских закона аутор објашњава првенствено блиским условима и сличним развојем друштвених односа, наглашавајући да постоји могућност утицаја једне кодификације на другу. Аутор у овом одељку такође пореди три доминантна правна система старе Грчке (атински, спартански и гортински), односно три цивилизације које су поколењима оставиле различите трагове. Основни извор сазнања о атинском праву су сачувани судски говори познатих атинских беседника, али осим беседа које су писали логографи, из старе Атине очувано је врло мало епиграфских споменика. Из Спарте нису остали писани закони, па се о њеном правном систему сазнаје посредно, из дела Платона, Аристотела, Плутарха и других писаца. Из Гортине је поникао читав Гортински законик, назван „Велики кодекс” или „Краљица натписа”¹, уклесан у камене блокове са три хиљаде речи и преко две стотине законских норми. По мишљењу професора Аврамовића,

1 Сима Аврамовић, *Рано грчко право и Гортински законик*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2020, 19.

„Гортински законик је, по природи ствари, извор који ћути”², јер нема речи које говоре о његовој примени.

Посебно поглавље посвећено је особеностима раног грчког права, првенствено питању јединствености раног грчког права и изворима раног грчког права. Грчки антички свет је био организован у оквиру полиса који су представљали мале државне заједнице са сопственим правним порецима, па тако аутор у основном раду поставља питање шта је то што свим полисима представља заједничко обележје и да ли се они могу повезати у јединствену правну целину. Како у основном раду, тако и у погледу са временске дистанце, аутор оправданост назива „рано грчко право” види у идентичној форми организовања друштвеног, економског и политичког живота у оквиру полиса, сваког заснованог на робовласничком класном систему. Разлике у уређењу полиса приписују се племенско-обичајном наслеђу заједница. По мишљењу аутора, јединственост „грчког права” најочигледнија је у раном периоду развоја права појединих полиса, онда када су они били засновани на родовском уређењу. Такође, одређени институти из области породичног, брачног и наследног права, били су исти или слични у тој фази развитка у већини полиса. Посебан такав пример је институт епиклерата, односно институт ћерке-наследнице.

У оквиру поглавља које говори о изворима раног грчког права, професор Аврамовић је посебну пажњу посветио обичајима као основном извору права, указујући на етимолошке и садржајне разлике у објашњавању овог појма. Тако се појмови *џихемис* и *дикс*, који су у литератури различито дефинисани, по мишљењу аутора могу схватити истовремено као обичајно право и као пресуда заснована на обичајном праву. Обичаји, схваћени као понављање правне праксе наслеђене од предака, прихваћени су од стране људи као право које штите сами богови. Према мишљењу аутора, обичаји су, у циљу регулисања односа у друштву које се развија, временом преузимани од стране родовске аристократије, настајуће средње класе и настајућих раних државних органа, па према потребама модификовани, допуњавани и преточени у пресуде (*дикс*) а потом у законе.

Гортински законик пронађен је 1884. године на Криту, на рушевинама града Гортине, уклесан на каменим блоковима који су припадали једној гортинској јавној згради. Написан је на дорском дијалекту, без временског одређења тачног стварања, премда се у литератури води да потиче из периода V века п.н.е. Такође, законик не садржи означење законодавца, нити било који податак у вези са

2 *Ibid.*, 21.

поступком његовог доношења. Аутор задржава основни став изнет у ранијој тези, према којем је Гортински законик, из перспективе схватања квалификација у правној историји, заиста законик. Гортински законик садржи основне елементе који су претпостављени да би се говорило о законнику – систематику и груписање правних норми, свеобухватност (уз додатну примену обичајног права и уз делимичне промене у периодима примене) и стабилност примене.

Треће, и најобимније поглавље, професор Аврамовић посветио је гортинском праву и анализи Гортинског законика. У књизи је најпре дат осврт на политичку и правну историју Крита, који по свом географском положају „представља мост од Азије и Африке према грчком копну и Европи”³ Затим следи кратак преглед периодизације Крита, са становишта предуслова за доношење Гортинског законика: неолитски период петог и четвртог миленијума, миноски период од трећег до краја другог миленијума (у времену када се миноска култура прожима са микенском културом) и дорски период на прелому другог и првог миленијума (када долази до освајања Крита од стране Дораца). Затечено миноско-ахајско друштво је већ садржало почетке ране државне организације, за разлику од племенског уређења освајачких Дораца. Ипак, Дорци постепено преводe своје племенско уређење у предржавне облике и формирају нову племенску аристократију. Рану критску цивилизацију карактерише прва појава супститута новца у облику грубе металне плоче и најстарији европски писани текст исписан на диску од печене глине, односно диск из Фестоса, за који се претпоставља да је религијског садржаја (мада аутор не искључује ни могућност „да текст има неку елементарну правну конотацију”).⁴

Изворни део књиге који се односи на друштвену структуру Крита и Гортине, професор Аврамовић је допунио коментаром под називом „Самокритички поглед”. Додатно поглавље не треба схватити као научну самокритику аутора, већ као објашњење терминолошких разлика између појединих појмова и једну друштвену (само)критику у смислу идеолошко-политичке условљености објашњења, назива и садржине појмова у тадашњем времену (марксизам и историјски материјализам, као и друге терминолошке разлике).

Аналізу друштвене структуре Крита и Гортине, професор Аврамовић започиње приказом родовско-племенских института, првих раних института на преласку из родовске у рану државну органи-

3 *Ibid.*, 91.

4 *Ibid.*, 99–100.

зацију, потом институционализоване друштвене структуре и поделе становништва на слободне и робове.

По доласку Дораца, повезују се стара ахајско-критска аристократија и дорско племство и стварају се први војно-робовласнички градови-државе на Криту између VIII и VI века пре нове ере. У насталим државама су и даље постојали основни родовско-племенски институти, попут *хеџајрије* (братства, *фраџрије*), *филе* (племена, *џрибе*) и племенских старешина, с тим што је приметна њихова јача политичка улога у раним државама. Друштвена структура заснована је на основној подели на слободне и робове. Фратрију чине одрасли мушки слободни грађани Гортине и они чине војничко-земљорадничку аристократију. Њена карактеристика је заједничко обедовање чланова хетајрије, чији обеди се називају *андрије*. Из хетајрија и андрија су биле искључене жене и робови, а припадници хетајрије имали су грађанска и политичка права и одређене економске привилегије. Постојала је и категорија слободних грађана који су били изван хетајрија и андрија, а они су се називали *аџајри* (не-грађани) и чинили су политички инфериорну категорију. У ову друштвену групу вероватно су спадали странци, ослобођени робови, синови слободних грађана са робњом, деца слободне жене и роба, а могуће и осиромашени слободни грађани који су напуштали фратрије. Пошто нису могли да се баве земљорадњом они су се бавили трговином, па је кроз такву поделу рада долазило до имовинског, професионалног и класног раслојавања. Тако су на једној страни, међу слободним грађанима били аристократски земљопоседници, а на другој страни подређени грађани који су се бавили трговином.

Неслободно становништво се у правним изворима различито назива, али њихово одређење везано је за различите облике својине и различиту употребу робовског рада. *Мноити* (који се не помињу у Гортинском законнику) били су државни робови и обављали су јавне радове на државној земљи. Мноити су били робови целе заједнице и нису припадали аристократским породицама. Другу категорију чине *клароџи*, робови који су својина клера и ојкоса (патријархалне породичне задруге), који као приватни робови обрађују земљу. *Афамити* су иста категорија као клароти, односно приватни робови који живе на пољима. Основну категорију зависног становништва у Гортинском законнику чине *војкеји* који живе у кући робовласника. Ови робови углавном живе на селу, имају право коришћења куће у којој живе и стоке на имању, као и одређена права на покретној имовини. Господар није имао право да убије војкеја, нити да га прода, осим у случају бекства. Гортински законик признаје законит брак војкеја и

заштиту његове породице, а дозвољава и склапање брака између слободне жене и војкеја. Кодификација познаје две врсте војкеја, старих војкеја одн. кларота и војкеја аристократских породица, и дужничко ропство тј. претварање слободних људи у робове.

Анализирајући својинске односе у Гортини, аутор констатује да извори за изучавање најранијих облика присвајања нису многобројни, али да се из текста самог законика може утврдити постојање две основне врсте својине, породичне својине (недељиве) и индивидуалне својине, с тим што се указује и на могући трећи облик својине који се односио на ненаследиву кућу и стоку војкеја. По правилу, породична имовина се није делила и она је остајала синовима заједно са жртвеником, огњиштем и култом, уз обавезу наставка породичне заједнице као заједнице живота, имовине, рада и религије. Кућа у граду и њена садржина, домаћи робови и стока, били су под посебним режимом породичне имовине, и чланови породице нису имали право да је отуђују. Покретна имовина се делила по правилима обичајног права. У време доношења Гортинског законика није, дакле, постојало правило развргавања породичне заједнице, те се заједничка имовина није делила. У Гортини су ћерке наслеђивале половину „братовљевог дела имовине”,⁵ а у случају да није имала браће, ћерка-наследница није стицала својинска овлашћења према имовини него је само преносила имовину са свога оца на свога сина, уколико га је имала. С обзиром на то да породичну имовину није могао да отуђи ни отац породице, то су чланови породице имали само право заједничког коришћења те имовине. Овакав начин својине аутор назива колективном својином патријархалне породице (која одговара типу породичне задруге), чији су титулари сви чланови породице, с тим што породицу и породични култ може продужавати само мушкарац. Ћерке не могу наслеђивати породичну имовину, али могу да добију од оца поклон за удају, који су, у случају да га нису за живота оца добиле, могле да затраже у поступку наслеђивања од брата. Поред породичне имовине, у Гортини су отац, његова жена и деца (укључујући и ћерке), могли да имају своју приватну имовину која је подразумевала покретне ствари. С тим у вези аутор указује на то да и у таквим случајевима породични старешина има одређена овлашћења према члановима породице и њиховој имовини. Најзад, помиње се колективна својина као још један облик присвајања, када се у случајевима непостојања наследника земља заједно са војкејима враћа колективу, односно хетајрији. Аутор у новом истраживању посебно истиче постојање специфичне установе колективистичке породичне својине

5 *Ibid.*, 148.

у Гортини која је недељиво припадала свим члановима породице. *Ейибалонџи* (синови преминулог у првом реду) присвајају целовиту породичну имовину са циљем да заједнички одрже породични култ. Породична задруга у овом облику постојала је у неким друштвима у преласку из племенског у државно уређење, међутим, епибалонат у Гортинском закону био је потиснут због присутне тежње за приватном својином.

У вези са породичним односима, у Гортинском закону се налазе одредбе које указују да основу живота чине патријархалне породице, као заједнице живљења, рада и имовине, које чине чланови по рођењу или адопцији. Чврстина таквих заједница и наставак породичне лозе обезбеђивао се немогућношћу синова да после очеве смрти поделе аристократски клер (земљишну парцелу). У овом делу аутор описује начин живота слободних грађана који се још од младости подвргавају војничком и физичком образовању, који су подељени у старосне групе одвојене од породица боравили у *аїелама* (стадима), а према којим поделама се одређивао и обим њихове пословне способности. Тако су појмом *анорос* и *анебос* обухваћени млађи од 12 година који немају пословну способност. С обзиром на то да ћерке-наследнице имају право на удају са 12 година, то се може закључити да малолетна лица са 12 година у Гортини стичу извесан обим пословне способности. Пуна пословна способност се стицала са 20 година. Интересантна је појава да су се сви младићи који излазе из агела колективно и ритуално женили истога дана.

Правни положај жене по Гортинском закону је био релативно повољан. Жена је имала извесна наследна права, постојала су широка права ћерке-наследнице и могла је имати своју посебну имовину на којој муж није имао право располагања. Имала је право да захтева развода брака и била су уређена њена права у случају развода. Аутор истиче да овакав правни положај жене вуче корене још из ранијег родовског племенског уређења са траговима матријархата. С обзиром на то да је и државно уређење имало елементе колективистичког управљања, то су се и у породичним односима задржали елементи традиције из колективног живота. Ипак, у регулисању породичних односа уведена су и нова решења, тако да је, поред патријархалне, наговештена појава и индивидуалне когнатске породице.

Питања наслеђивања су претежно решавана према старим племенским обичајима, а опредељена су постојањем три облика својине – породичне својине, својине на кући и стоци на којој су војкеји имали право коришћења и још неразвијене индивидуалне приватне својине која се није односила на земљу. Тестамент није постојао, тако да се присвајање одвијало само на бази припадања породици (по рођењу,

адопцијом и поклоном за случај смрти). У центру наслеђивања по Гортинском законнику је институт епиклерата, одн. ћерке-наследнице. Ћерка-наследница није имала никаква овлашћења на имовини и она је била само веза у преносу имовине са њеног оца на њеног сина, па су све одредбе у вези са овим институтом имале за циљ одржавање породице, односно спречавање њеног гашења. То, даље, значи и одржавање права те породице на коришћење клера, пошто је клер могла користити само породица. Временом долази до проширивања права индивидуалних породица и формирања приватне својине, при чему је у време Гортинског законика првенствени интерес и даље био очување породичног култа.

Када су у питању облигационоправни односи по Гортинском законнику, аутор напомиње да се они не могу посматрати у светлу савремених односа и института, али да су ипак присутни у архаичном облику и то првенствено као уговори и деликти који имају облигационоправне последице. Уговор је неформалног карактера, мада има назнака да је можда закључиван у присуству сведока, и најчешће су њиме уређени купопродаја, поклон и залога, уз сва ограничења ових института у погледу заштите породичног култа и породичне имовине. Интересантно је постојање залагања личности, после чега лице које је zaloжило своју личност постаје дужнички роб.

Гортински законик почиње колумнама које се односе на судски поступак и судије, јер је циљ државе био да ојачају значај суђења и судских пресуда. Судије су у прво време биле племенске старешине, зване *козмоси*, али се временом судска улога пренела на магистрате, да би се и међу њима развила специјализација по предметима суђења. Поред судија, у судском поступку улогу има судски чиновник *мнамон*, који је имао задатак да памти ток поступка јер писменост није била развијена. Гортински законик отклања самопомоћ инсистирајући на судском поступку (у оквиру кога није раздвојен грађански или кривични поступак), али са још увек архаичним доказним средствима. Међутим, забрана самопомоћи се односила искључиво на самостално предузимање радњи у току трајања поступка, а не на самопомоћ при извршењу пресуде. Законик је имао процесне одредбе, с тим што је већим делом уређивао материјално право, уводећи нове односе уз очување старих архаичних правила. Из области кривичног права детаљно је регулисао институте силовања, прељубе и завођења ћерке-наследнице, чије последице могу бити значајне у односу на очување породице и породичног култа.

Генерални закључак професора Аврамовића у односу на читав Законик јесте да је законодавац хтео да учврсти правне прописе у новим економским и друштвеним условима и потребама, чувајући

при томе архаично право. Коначно, у свом савременом закључку, аутор оцењује да Гортински законик садржи елементе присутне у сваком раном грчком полису, који се односе на следеће: постојање остатака колективног облика присвајања и значај родовско-племенских института, заступљеност патријархалних породичних заједница, еволуирање породичних заједница ка индивидуалној когнатској породици, архаичне реликте старих племенских схватања о потреби продужавања породичног култа и религије, присуство института ћерке-наследнице (који има за циљ одржање старих схватања али уједно и увођење нових економских потреба), одсуство института тестаментa и присуство института адопције.

Књига „Рано грчко право и Гортински законик” проф. др Симе Аврамовића, омогућава схватање и сагледавање правне, политичке и друштвене слике једног историјског периода, у светлу преплитања старог и настајања новог времена. Књига се завршава текстом Гортинског законика дуално приказаног на старогрчком језику и на српском језику, при чему је превод на српски сачинио сам професор Аврамовић. На овај начин, читаоцу је пружен директни паралелни увид у сваки правни институт и свако правно тумачење аутора. Посебна специфичност овог, за науку значајног, дела огледа се и у чињеници да читалац истовремено прати метод којим два профила истог научника оцењују, проверавају и стављају, тезу по тезу и закључак по закључак, у актуелни временски оквир и научна сазнања. При томе је свеобухватно и вредносно објективно представљена правна историја једног културолошког простора који се, с правом, може назвати колевком вредности савремене цивилизације. Наведену књигу ће у једном даху прочитати научници који изучавају античку правну историју и филозофију, љубитељи грчке уметности и митологије, студенти правних и друштвено-хуманистичких наука, али и други заљубљеници у грчко сунце које вековима обасјава таблице Гортинског законика.

Рад приспео / Paper received: 25.11.2020.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 21.12.2020.